

УДК 33(477)

Потравка Л.О.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку і аудиту та фінансів, докторант
Херсонського державного аграрного університету

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ ПРОЦЕСУ СТРУКТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

PERSPECTIVE DIRECTIONS OF THE PROCESS OF STRUCTURAL TRANSFORMATION OF THE NATIONAL ECONOMY OF UKRAINE

АНОТАЦІЯ

Під час дослідження визначено впливовість трансформаційного процесу на економічну ефективність галузей національної економіки України. Досліджено стан та зміни обсягів виробництва продукції промислових галузей як стратегічних в умовах глобальної інтеграції. Доведено необхідність розвитку експортноорієнтованих галузей як основного напрямку інтеграції національної економіки у світовий економічний простір.

Ключові слова: національна економіка, структура, трансформація, експорт, інтеграція, інвестиції.

АННОТАЦИЯ

В процессе исследования определено влияние трансформационного процесса на экономическую эффективность отраслей национальной экономики Украины. Исследовано состояние и изменения объемов производства продукции промышленных отраслей как стратегических в условиях глобальной интеграции. Доказана необходимость развития экспортноориентированных отраслей как основного направления интеграции национальной экономики в мировое экономическое пространство.

Ключевые слова: национальная экономика, структура, трансформация, экспорт, интеграция, инвестиции.

ANNOTATION

In the course of investigation, the influence of transformational process on economic efficiency of the national economy of Ukraine is determined. The state and changes in production volumes of industrial sectors as strategic ones in terms of global integration are studied. The necessity of development of export-oriented industries as the main direction of the national economy's integration into the global economy is proved.

Keywords: national economy, structure, transformation, export, integration, investments.

Постановка проблеми. У період фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. сформувалися передумови скорочення реального сектору економіки України, особливо у сфері матеріального виробництва. Світова практика свідчить, що швидкий перехід до динамічного посткризового зростання характеризує економіки країн з вагомою часткою реального сектору. Тому першочергове значення має обрання оптимізації галузевої структури національної економіки у ході трансформаційних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження теоретичних проблем та прикладних завдань формування оптимальної структури національної економіки висвітлено у наукових працях відомих вітчизняних дослідників: В. Гейця [4], Л. Шинкарук [4], В. Вишневого [2], Я. Жаліна [1]. Важливо виокремити здобутки С. Єрохіна, Б. Кваснюка, І. Крючкової та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідженнями відомих авторів підтверджується вразливість національної економіки та невідповідність її структура загальним закономірностям структурних зрушень, що відбуваються в розвинених країнах світу. У цьому контексті пріоритетним є визначення основних напрямів процесу структурних трансформацій національної економіки з врахуванням поглиблення інтеграції у світовий економічний простір.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення стану передових галузей реального сектору економіки, аналіз ступеня їх впливу на перебіг інтеграційних процесів та визначення структурних трансформацій як основного напрямку оптимізації структури національної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні сформувалася вразлива структура економіки зі значними галузевими диспропорціями та суттєвою залежністю від зовнішніх факторів. Динаміка структури національної економіки не відповідає загальним закономірностям структурних зрушень, які відбулися у розвинених країнах світу на сучасному етапі, полягають у зростанні частки високотехнологічних виробництв промисловості, фінансових послуг, соціально орієнтованих видів економічної діяльності. Промислові галузі є генератором науково-технічного прогресу та інновацій в економіці. Наприклад, у Європейському Союзі у промисловості формується 15% ВВП, припадає 65% витрат на науково-дослідні розробки та майже 50% – на інновації. Окрім цього, промисловість є важливим фактором глобальної конкурентоспроможності національних економік, забезпечуючи 2/3 експорту товарів у ЄС [1; 3].

В Україні 2013 р. у галузі промисловості функціонувало 50,3 тис. підприємств, з них 84% – переробної галузі та 4% – видобувних, 12% підприємств займалися постачанням енергетичних ресурсів для виробничої сфери та населення. Починаючи з цього періоду спостерігаються тенденції до скорочення обсягів промислового виробництва, що супроводжується втратою конкурентних позицій вітчизняної промисловості. Загальне зменшення обся-

Таблиця 1

Обсяги реалізованої продукції промисловості в поточних цінах, млн грн

Види діяльності	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2013 р. до 2010 р., %
Промисловість	1 065 850,5	1 331 887,6	1 400 680,2	1 111 268,8	104,26
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	106 055,1	146 085,7	146 588,5	147 566,4	139,14
Переробна промисловість:	716 400,6	868 392,4	889 496,6	738 205,4	103,04
виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	193 055,6	222 387,8	254 459,9	217 163	112,49
текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	8 425,4	9 679,3	9 867,1	8 005,7	95,02
виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність	27 128,8	31 865,9	34 297,8	31 959,4	117,81
виробництво коксу, продуктів нафтопереробки	75 004,1	77 783,4	63 129,5	44 111,2	58,81
виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	35 503	57 315,2	60 011,1	49 319	138,92
виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	7 404,3	8 888,1	10 465,4	11 739,9	158,56
виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції	46 629,1	56 624,3	59 767,1	51 587,1	110,63
металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування	200 635,8	242 525,9	223 832,5	197 007,4	98,19
машинобудування, крім ремонту та монтажу машин, і устаткування	99 270,5	133 469	143 533,1	109 021,2	109,82
виробництво меблів, іншої продукції, ремонт і монтаж машин та устаткування	23 344	27 853,5	30 133,1	18 291,5	78,36
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиціонованого повітря	221 808,4	295 164,8	344 067,9	219 330,6	98,88
Водопостачання, каналізація, поводження з відходами	21 586,4	22 244,7	20 528,2	6 166,4	28,57

гів промислової продукції за 2010-2013 рр. характерне для всіх секторів промисловості і в цілому склало 16%. Певна стабільність характеризувала добувний сектор, що зменшився цей період на 3%. Водночас зазнала значного падіння переробна промисловість як в цілому, так і за окремими секторами. Найбільшого падіння, зокрема, зазнало машинобудування (49%), хімічне виробництво (39%), виробництво фармацевтичних продуктів (23%), виробництво (меблів 23%) та ін. [2; 3].

У номінальному вимірі обсяги реалізованої продукції у цілому в промисловості та в переробному секторі сягнули рівня 2010 р. У 2011-2012 рр. щорічна динаміка вартісних показників мала тенденції до зростання, а у 2013 р. характеризувалася спадом, і галузеві відмінності було зумовлено різною виробничою та ціновою динамікою. Зберегли попередні позиції з передумовами до зростання харчової галузі, виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу; у хімічній галузі – виробництво мийних засобів та фармацевтичної продукції, гумових виробів (табл. 1).

Найбільшого скорочення у 2013 р. зазнало виробництво медичного устаткування (-64,3%);

цукру (-41,1 %); металообробних машин і верстатів (-36,4%); залізничних локомотивів і рухомого складу (34,5%); основної хімічної продукції, добрив (-25%); продуктів нафтопереробки (-27%); машин і устаткування для виготовлення харчових і тютюнових виробів (-18,5%), добувної промисловості і будівництва (-18,2%), металургії (15%) [5; 6, с. 8]. Варто зазначити, що динаміка виробництва характеризується значними коливаннями, а зіставлення галузевих показників зростання і скорочення обсягів продукції має критичні тенденції до загострення важливих обробних виробництв, які визначають інвестиційно-інноваційний розвиток національної економіки [3].

На основі проведених досліджень основних показників можна зробити висновок, що у 2013 р. посилюлися тенденції до спаду промислових виробництв, що характеризувалися скороченням обсягів виготовленої продукції основних галузей унаслідок впливу кон'юнктурних коливань, несприятливих макроекономічних й інституційних умов. Відновлення економічного зростання 2010-2011 рр. відбувалося завдяки зростанню попиту на продукцію експортноорієнтованих галузей, але не супроводжувалося

якісними змінами у виробничих галузях на основі модернізації національної економіки [3; 4]. У структурі обсягів реалізованої продукції промисловості у 2010-2013 рр. відбулося збільшення частки добувної промисловості та зменшення часток галузей переробної промисловості (табл. 2). У 2013 р. серед видів промислової діяльності помітно збільшилася частка виробництв харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів; хімічних речовин і хімічної продукції; металургійне виробництво. Збільшення машинобудування у цей період відбулося за рахунок зростання часток виробництв електричного та автотранспортних засобів для всіх інших галузей переробної промисловості частка у структурі обсягів реалізованої продукції зменшилася.

Отже, тенденції до поглиблення деформації структури промисловості полягали у більш швидкому розвитку низькотехнологічних галузей з використанням застарілих технологій, а низькотехнологічні й екологічно небезпечні види промисловості залишаються найвагомими у виробничій сфері. Це доводиться також тим, що відтворення промислового виробництва в період економічного зростання відбувалося за рахунок середньо-низьких технологій.

Розвиток металургії, провідної галузі національної економіки України, у 2013 р. характеризувався негативними тенденціями, зокрема, спостерігалось зниження обсягів виробництва готового прокату, феросплавів та труб. Це привело до зміщення України у світовому рейтингу виробників сталі з 8-го на 10-е місце порівняно з 2010 р., поступившись Туреччині та Бразилії, які наростили обсяги виробництва у післякризовому періоді. У зв'язку з цим зазнала істотних змін товарна та географічна структура експорту та імпорту металопродукції (рис. 1).

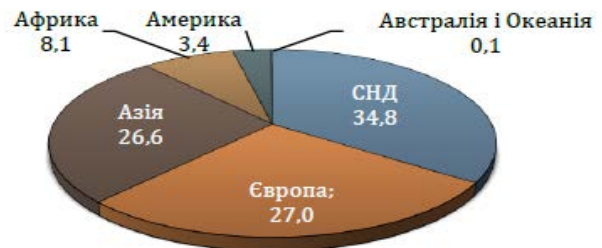

Рис. 1. Географічна структура експорту товарів з України, 2013 р.

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України

Таблиця 2

Структура обсягів реалізованої промислової продукції (товарів, послуг) за видами економічної діяльності у 2010-2013 рр., %

Види діяльності	2010 р.	2011 р.	2011 р.	2013 р.	2013 р. до 2010 р. (-/+)
Промисловість	100	100	100	100	-
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	10	11	10,5	13,3	3,30
Переробна промисловість:	67,2	65,2	63,5	66,4	-0,80
виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	18,1	16,7	18,2	19,5	1,40
текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	0,8	0,7	0,7	0,7	-0,10
виготовлення виробів з деревини, паперу та поліграфічна діяльність	2,6	2,4	2,4	2,9	0,30
виробництво коксу та продуктів нафтопереробки	7	5,8	4,5	4	-3,0
виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	3,3	4,3	4,3	4,4	1,10
виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	0,7	0,7	0,7	1,1	0,40
виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції	4,4	4,3	4,3	4,6	0,20
металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів	18,8	18,2	16	17,7	-1,10
машинобудування, зокрема	9,3	10	10,2	9,8	0,50
виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	0,7	0,9	0,6	0,6	-0,10
виробництво електричного устаткування	1,5	1,3	1,6	1,9	0,40
виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань	2,9	2,9	2,7	2,9	-
виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів	4,2	4,9	5,3	4,4	0,20
виробництво меблів, іншої продукції; ремонт і монтаж машин і устаткування	2,2	2,1	2,2	1,6	-0,60
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиціонованого повітря	20,8	22,1	24,5	19,7	-1,10
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	2	1,7	1,5	0,6	-1,40

Географічна структура експорту свідчить про наявність господарських зв'язків з країнами СНД та країнами Європи. За видами економічної діяльності найбільші експортні поставки здійснювали підприємства галузі металургійного виробництва – 25,7% від загального обсягу експорту, що має нижчий показник на 6,9% порівняно з 2012 р.; оптова торгівля, посередництво – 20%, виробництво харчових продуктів та напоїв – 5,6%, виробництво транспортних засобів – 5,5%, хімічне виробництво – 4,7%, виробництво машин і устаткування – 3,8% та сільського господарства – 3,6% [2; 3].

У 2013 р. збільшився експорт окремих промислових товарів, зокрема залізничних локомотивів на 69,2% (Азербайджан, Латвія), вугілля кам'яного – на 20,9% (Туреччина, Словаччина, Болгарія), руд та концентратів залізних – на 19,4% (Чехія, Польща, Китай), сигарет, цигарок з вмістом тютюну – на 11,7% (Туреччина, Румунія, Китай), чавуну переробного – на 7,6% (Італія, Туреччина, США), лісоматеріалів оброблених – на 6,5% (Туреччина, Італія, Угорщина), лікарські засоби – на 4,2% (Узбекистан, Білорусь).

Важливе значення має визначення змін обсягів експорту металопродукції, як основного виду металургійного виробництва, який збільшився на 4% і склав 26,7 млн тонн, при цьому зниження частки поставок у країни Азії на 10% було компенсовано розширенням торгівлі з європейськими країнами та країнами Північної Африки. Крім цього, майже на 10% збільшилася питома вага імпорту за рахунок поставок високотехнологічної металопродукції з Китаю. Ці тенденції мають неоднозначне трактування, оскільки у товарній структурі імпорту, як і раніше, переважає продукція з більш високою доданою вартістю ніж експортовані товари.

Отже, незважаючи на низку заходів на державному рівні та переорієнтацію стратегій підприємств галузі щодо наближення до стандартів світових лідерів галузі у сфері соціальної відповідності, екологічності виробництва та якості продукції, металургійна галузь втрачає конкурентні позиції на зовнішньому та внутрішньому ринках. Насамперед це обумовлено наявністю значного обсягу надлишкових потужностей та їх техніко-технологічної відсталості.

Головними чинниками негативних тенденцій промислового виробництва та низького рівня економічної ефективності є несприятлива кон'юнктура світових товарних ринків, що зумовило низький рівень зовнішнього попиту та зниження цін на основну вітчизняну експортну продукцію. Саме слабкий зовнішній попит мав визначальний вплив на зменшення обсягів виробництва галузі металургії, машинобудування та виробництва хімічних речовин та хімічної продукції. Важливим чинником впливу на рівень розвитку промисловості слід назвати високі ціни на імпортовані енергоносії та сировину (природний газ, нафта, хімічна продукція).

Складність ситуації щодо розвитку промисловості України насамперед потребує підвищення рівня економічної ефективності через системне вирішення наявних проблем і суперечностей на основі розробки й реалізації активної промислової політики, суттєвого зміцнення інститутів антимонопольного регулювання й створення умов конкурентної боротьби, а також підтримки орієнтованих на експортну торгівлю підприємств переробної промисловості. Головним завданням економічного розвитку провідних країн світу та країн, що розвиваються, є підвищення рівня забезпеченості промислового сектору інвестиційними ресурсами [2; 3; 4]. З урахуванням поточних економічних умов, невизначеності перспектив на тлі світової економічної кризи та політичної нестабільності рівень нинішньої інвестиційної активності не дозволяє накопичувати достатній обсяг інвестиційних ресурсів для модернізації економіки. У 2010-2013 рр. поглиблення кризових процесів викликало зниження рівня освоєння капітальних вкладень і введення нових виробничих потужностей, зростання обсягів незавершеного будівництва, низьких параметрів відновлювальних структур капітальних вкладень.

Переважний обсяг промислової продукції створюється у південно-східному регіоні України, де зосереджені гірничодобувна, металургійна, хімічна галузі промисловості, які є експортноорієнтованими. В цілому слід виокремити три групи регіонів. Перша група – це регіони з високим рівнем промислового розвитку, до яких належать Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська та Полтавські області, де створюється 33% від усієї валової доданої вартості (ВДВ); до другої групи – це регіони з середнім рівнем промислового розвитку, належать Київська та Харківська області (10,4% від загального обсягу ВДВ). Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька та Чернігівська області слід зарахувати до третьої групи регіонів – регіони з низьким рівнем промислового розвитку, на яку припадає 37,1% ВДВ [2, с. 35].

Найбільшу питому вагу у складі реалізованої промислової продукції займає сировинна продукція мають Дніпропетровська область – 86,7%, Луганська область – 85,6% та Донецька – 81,9%. Рівень рентабельності та інвестиційної привабливості сировинних секторів економіки України істотно перевищує показники галузей з випуску готової продукції. Водночас прибутковість сировинного сектору сприяє залученню інвестиційних потоків, що стримує розвиток високотехнологічних галузей та диверсифікації економіки.

Розвиток регіонів обумовлюється рівнем промислового розвитку і є чинником неоднорідності економічного, соціального та екологічного про-

стору України. Високий рівень розвитку промисловості обумовлюється відносною фінансовою стабільністю, що має сприяти розвитку як базових галузей, так і машинобудування, електротехнічної, хімічної промисловості та високих технологій. Збереження розвитку у регіонах середнього рівня має забезпечуватися підтримкою екологічно чистих та сировинних виробництв, які зорієнтовані на товари внутрішнього споживання, необхідні для скорочення імпорту та освоєння нових сегментів зовнішніх ринків. Регіони з низьким рівнем розвитку промисловості, як правило, характеризуються наявністю таких виробництв, що потрібні для життєзабезпечення населення, переробки сільськогосподарської продукції, виробництва будівельних матеріалів. Регіональна політика розвитку цих регіонів має бути направлена на систему дій у напрямку на інфраструктурної складової.

Отже, неоднорідність регіонів за рівнем промислового розвитку суттєво впливає на ефективність структури економіки, інституційну та соціальну політику. Першочергового значення набуває необхідність усунення структурних диспропорцій, орієнтація використання потенціалу у напрямку виробництва товарів тривалого використання, легкої промисловості та продовольства. Завдяки таким процесам має відбуватися скорочення сировинної сфери економіки та виникнуть передумови для розвитку сфери послуг та інтелектуальної діяльності.

Висновки та пропозиції. Виходячи з цього, основними напрямками регіональної промислової політики необхідно обрати формування раціональної структури промислового виробництва шляхом удосконалення організаційних заходів та умов функціонування різних господарських формувань на основі підвищення науково-технічного рівня промислового виробництва в регіонах у відповідності з ступенем їх промислового розвитку.

Важливим чинником розвитку промисловості регіонів мають стати суттєві посилення його інноваційної складової, а необхідною умовою її успішності – достатнє фінансування. Найбільші витрати на інноваційну діяльність припадало на Донецьку область, що становило з 34% до 12,6%, а також на Харківську, Дніпро-

петровську та Миколаївську області. У 2013 р. у структурі витрат на інноваційну діяльність припадає на придбання машин, устаткування, програмне забезпечення 70,1%, на внутрішні науково-дослідні розробки – 8,4% [1; 2].

Одним з ефективних шляхів у подоланні проблеми фінансування, матеріально-технічного забезпечення та кадрів є інтеграція, об'єднання та кооперація всіх складових науково-технічного потенціалу у різних секторах наукової діяльності. Важливим також є питання підвищення наукового потенціалу провідних університетів України з одночасним об'єднанням їх з потужними елементами академічного, галузевого та заводського секторів науки у національну наукову систему.

Дієвим засобом забезпечення інноваційного розвитку економіки регіонів зокрема, та країни в цілому є нові форми кооперації суб'єктів господарської діяльності, до яких належать класери як підприємницькі мережеві структури. Інноваційний кластер є цілісною системою підприємств і організацій з виробництва готового інноваційного продукту, що включає всі етапи інноваційного процесу від розвитку фундаментальної науки до реалізації готової продукції. За європейським досвідом розвиток кластерної стратегії має здійснюватися на національному, регіональному та місцевому рівнях.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Структурні перетворення в Україні: передумови модернізації економіки / А.П. Павлюк, Д.С. Покришка, Я.В. Белінська та ін. ; за ред. Я.А. Жаліла. – К. : НІСД, 2012. – 104 с.
2. Промисловість і промислова політика України 2013: актуальні тренди, виклики, можливості : наук.-аналіт. доповідь / О.І. Амоша, В.П. Вишневецький, Л.О. Збаразська та ін. ; за заг. ред. В.П. Вишневецького ; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2014. – 200 с.
3. A Stronger European Industry for Growth Economic Recovery Industrial Policy Communication Update COM (2012) European Commission. p. 6.
4. Структурні зміни та економічний розвиток України : моногр. / В.М. Геєць, Л.В. Шинкарук, Т.І. Артьомова та ін. ; за ред. Л.В. Шинкарук ; Ін-т економіки та прогнозування НАН України. – К., 2011. – 696 с.